

УДК 34(37):[340.12:141.319.8]

[https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-3\(25\)-57-70](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-3(25)-57-70)

Ваганова Ірина Михайлівна кандидат юридичних наук, доцент, м. Харків,
<https://orcid.org/0009-0006-2373-1860>

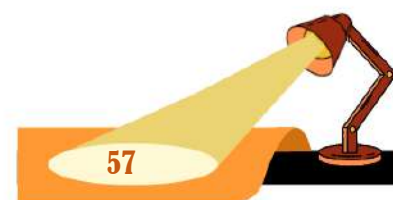
РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Анотація. У статті здійснено комплексне філософсько-правове дослідження римської правової спадщини крізь призму культурно-антропологічного підходу. Актуальність теми зумовлена необхідністю відходу від механістичного трактування римського права як сухої сукупності норм і переходу до його осмислення як живого соціокультурного феномену, де «людський компонент» виступає центральним елементом. Визначено, що римське право є фундаментальною сполучною ланкою між античною цивілізацією та сучасністю, володіючи значним потенціалом для формування світогляду майбутніх правознавців.

Досліджено еволюцію наукових підходів до вивчення римської правової дійсності: від історичної школи (Т. Моммзен, Ф. К. фон Савіні) до сучасних культурологічних та антропологічних розвідок. Методологічну основу роботи становить системний аналіз, метод моделювання життєвого світу стародавніх римлян, логіко-семантичний та культурно-лінгвістичний методи. Джерельною базою слугували як юридичні пам'ятки (Закони XII таблиць, Інституції Гаю, Дігести Юстиніана), так і неюридичні тексти (праці Цицерона, Сенеки, Тіта Лівія, комедії Плавта).

Наукова новизна полягає у реконструкції картини римського права через систему бінарних опозицій, які виконували функцію структурного каркаса правової реальності. Детально проаналізовано опозиційні пари «свій – чужий» та «свобода – несвобода», що визначали місце індивіда в античній ойкумені. Особливу увагу приділено архітектоніці правової системи (співвідношенню *fas* та *ius*, *ius publicum* та *ius privatum*) та феномену «людей середнього становища», зокрема інституту колонату.

Вперше у філософсько-правовому дискурсі висвітлено семіотичний аспект римської правової культури, де вербальні та невербальні знаки (зокрема офіційний одяг та тілесні практики) виступали дієвими засобами правової комунікації та ідентифікації статусу особи. Доведено, що римська правова дійсність була відкритою системою, здатною до творчого опрацювання «чужого» досвіду, що забезпечило її універсальність. Сформульовані висновки мають практичне значення для вдосконалення навчальних дисциплін з теорії та історії права, а також для розуміння антропогенезу правової культури сучасного суспільства.

Ключові слова: римське право, культурно-правова антропологія, бінарні опозиції, правова дійсність, семіотика права, колонат, правовий статус, антична культура, правосвідомість.

Vahanova Iryna Mykhailivna Candidate of Law, Associate Professor, Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0006-2373-1860>

ROMAN LAW AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON: AN ANTHROPOLOGICAL DIMENSION

Abstract. The article provides a comprehensive philosophical and legal study of the Roman legal heritage through the lens of a cultural-anthropological approach. The relevance of the topic is driven by the necessity to move away from a mechanistic interpretation of Roman law as a dry set of norms and transition towards its understanding as a living socio-cultural phenomenon, where the «human component» acts as a central element. It is determined that Roman law serves as a fundamental link between ancient civilization and the modern world, possessing significant potential for shaping the worldview of future legal scholars.

The evolution of scientific approaches to the study of Roman legal reality is explored: from the historical school (T. Mommsen, F.C. von Savigny) to contemporary cultural and anthropological inquiries. The methodological framework of the work comprises systemic analysis, the method of modeling the lifeworld of ancient Romans, as well as logical-semantic and cultural-linguistic methods. The source base includes both legal monuments (The Laws of the Twelve Tables, Gaius' Institutes, Justinian's Digests) and non-legal texts (works of Cicero, Seneca, Titus Livius, and the comedies of Plautus).

The scientific novelty lies in the reconstruction of the image of Roman law through a system of binary oppositions that functioned as the structural framework of legal reality. The oppositional pairs «self – other» and «freedom – non-freedom», which defined the individual's place in the ancient oikoumene, are analyzed in detail. Special attention is paid to the architectonics of the legal system (the correlation between *fas* and *ius*, *ius publicum* and *ius privatum*) and the phenomenon of «people of the middle status», particularly the institution of the colonate.

For the first time in philosophical and legal discourse, the semiotic aspect of Roman legal culture is highlighted, where verbal and non-verbal signs (including official clothing and bodily practices) acted as effective means of legal communication and identification of an individual's status. It is proven that Roman legal reality was an open system capable of creative processing of «alien» experience, which ensured its universality. The formulated conclusions have practical significance for improving academic disciplines in the theory and history of law, as well as for understanding the anthropogenesis of the legal culture of modern society.

Keywords: Roman law, cultural-legal anthropology, binary oppositions, legal reality, semiotics of law, colonate, legal status, ancient culture, legal consciousness.

Постановка проблеми. Римська правова спадщина посідає унікальне місце в системі культури, виступаючи фундаментальною сполучною ланкою між античною цивілізацією та сучасним світом. Завдяки високому пізнавальному потенціалу, вивчення римського права не лише збагачує загальний світогляд людини, а й залишається незамінним інструментом у фаховому становленні майбутніх правознавців.

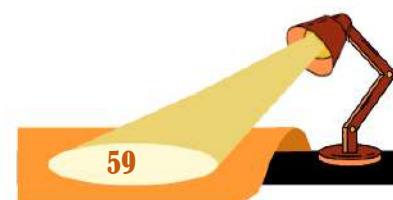
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми римського права з позицій історичної науки найактивніше досліджуються, починаючи з ХІХ ст. (Т. Моммзен), з культурологічних позицій – з ХХ ст. (Ж. Ле Гофф, Й. Хейзінга, Ф. Бродель, Ж. Дюбі, Г. Кнабе). Окремі світоглядні аспекти римського права були досліджені у роботах таких вчених як Т. Моммзен, Є. Штаерман, Й. Хейзінга, Ф. Бродель, Ф. К. фон Савіньї, Р. фон Єринг, П. Жирар, М. Вебер, Г. С. Мен.

Метою дослідження є обґрунтування та реалізація культурно-антропологічного підходу до вивчення римського права, що дозволяє розкрити його не як статичну систему норм, а як динамічну структуру людського буття, де правові інститути детерміновані ментальністю, символізмом та соціальними практиками античного суспільства.

Виклад основного матеріалу Правова думка римського права цікавить сучасників: істориків права [1, 2], теоретиків права [3,4,5]. Розкриття обраної теми було б неможливим без використання теоретичних досягнень фахівців у галузі філософії права [6,7,8]. Різні загальнотеоретичні аспекти проблем римського права прямо чи опосередковано розробляли у своїх наукових працях представники правової науки нинішнього періоду [9,10,11].

У контексті розкриття особливостей римського права з культурно-антропологічних позицій доречним було звернення до римських пам'яток як юридичного, і неюридичного характеру. Нами текстологічно досліджено та проаналізовано: а) Закони ХІІ таблиць (лат.: «Leges duodecim tabularum»); б) Інституції Гаю; в) Дігести Юстиніана; г) Кодекс Феодосія; д) праці Цицерона (лат. – Marcus Tullius Cicero); Сенеки; Тита Лівія (лат. – Titus Livius)

Незважаючи на багатовіковий досвід опанування римського права, воно залишається динамічним об'єктом пізнання, відкритим для нових інтерпретацій у світлі сучасних методологічних настанов. Специфіка кожної епохи диктує власні парадигмальні підходи до аналізу юридичних інститутів минулого. Наразі критично затребуваним є звернення до антропологічного виміру римського права, який у вітчизняній та зарубіжній літературі все ще не знайшов вичерпної екзегези. Саме недостатня вивченість правової культури Риму в контексті антропогенезу права обумовлює вибір теми та наукову значущість статті.

В основу пошукової роботи покладено комплекс: а) філософських; б) загальнонаукових; в) спеціально-правових наукових методів. Основними методами, які дозволили реалізувати поставлену у дослідженні мету, є: системний метод – став базовим для цілісного дослідження римського права як конкретно-буттєвого явища правової дійсності; метод моделювання використовувався під час реконструкції життєвого світу стародавніх римлян; аналіз динаміки розвитку римського права у різні історичні періоди існування римської держави здійснювався у межах діалектичного методу, конкретизованого в осмисленні діалектичної єдності: а) суб'єктивного та об'єктивного; б) сушого та належного; в) логічного та історичного. Системно-структурний та порівняльно-правовий методи дозволили дослідити римське право з погляду взаємозв'язку його архітектонічних елементів. Конкретно- історичний спосіб сприяв вивченню римського права у його ретроспективі. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат філософії права, визначено сутність та особливі риси римського права з культурно-антропологічних позицій. Використано також метод тлумачення права – для пояснення та розкриття основних положень римського права. Застосування культурно-лінгвістичного методу в трактуванні римських юридичних текстів дозволило змінити уявлення у тому, що римське право пов'язане лише з письмовою формою існування.

Опрацьовуючи огляд літератури на тему дослідження, вкажемо на те, що римське право стало предметом теоретичного інтересу європейських та євразійських мислителів ще в середньовіччі (школи глосаторів та постглосаторів). Початок наукового вивчення римського права пов'язаний з епохою Відродження, зокрема вивчення античної спадщини проводилося з: а) юридичних; б) історичних; в) філологічних позицій. Найбільш відомими дослідниками римського права вказаної епохи були Ж. Куяцій та Д. Готофред, які представили науковому співтовариству «Звід Юстиніана» у такому вигляді, в якому він відомий і сучасній правій науці.

Ретельне теоретико-наукове вивчення римського права пов'язане з ім'ям Дж. Віко, який вперше використав порівняльно-історичний метод у дослідженні історії та римської культури. Новий науковий підхід до вивчення римської культури і права уособлює Дж. Віко, його ідеї, які стали теоретичним базисом дослідження для такого мислителя, як Луї де Бофор. XVIII ст. це ознаменовано собою суто наукове освоєння римського права в межах так званої історичної школи права, засновниками якої були Г. Гроцій і Ф. Савіньї.

Остання третина XVIII – початок XIX ст. у дослідженні римської історії, культури та права пов'язана з іменами німецьких антиковедів: І. Гете, Ф. Шіллера, Е. Гофмана, Ф. Вольфа та Б. Нібура. Для середини XIX ст. характерною була спроба створення синтезуючого напряму дослідження римської культурно-історичної спадщини, яка б виконала конструктивне завдання, поставлене ще

Б. Нібуром, з використанням методологічних наукових прийомів, з цим завданням успішно впорався німецький дослідник Т. Моммзен.

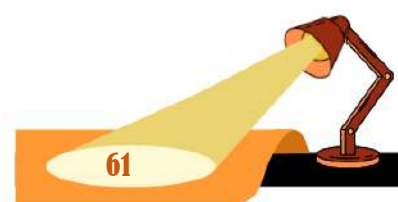
Справжній вибух наукового інтересу до проблем римського права спостерігається у другій половині ХХ ст. Сучасна світова романістика перебуває у стані постійного наукового невдоволення, результатом чого є поява численних наукових праць, найбільш яскравими, серед яких, можна вважати праці романістів М. Х. Гарсія Гаррідо, Ч. Санфіліппо, І. Пухана та М. Поленак-Акимівської.

Проведений джерелознавчий аналіз дає підстави констатувати, що сучасний інтелектуальний простір характеризується значним масивом як фундаментальних, так і вузькоспеціалізованих досліджень у галузі римського права. Динамізм сучасної романістики виявляється у безперервному науковому пошуку, що постає закономірною рефлексією на трансформації суспільного буття та виникнення новітніх правових викликів. Це зумовлює гостру потребу не лише в академічному опануванні класичної юридичної спадщини, а й у розробці інноваційних науково-теоретичних парадигм, які б дозволили адаптувати античний правовий досвід до актуальних потреб сучасного державотворення

Визначаючи теоретичні та методологічні засади дослідження, засвідчимо, що особливістю сучасного стану філософсько-правового знання є можливість розгляду в рамках філософсько-правового дискурсу різних тем і проблем. Це сприяє розширенню дослідницького поля та поглибленню знань про право. Сучасний підхід до дослідження права та правових явищ вимагає відходу від «механоморфізму», на який протягом тривалого часу було орієнтовано вітчизняне правознавство, тобто знаходження власне «людського» компонента у праві.

Насправді є усе те, що є у людині – соціокультурна сутність, обумовлена глибинами людської життєдіяльності. Саме тому право постає в багатьох предметних формах свого існування, здебільшого, несхожих один на одного, які є проявами єдиного соціокультурного формоутворення. У той самий час, у природі самої людини є висхідні профеномени чи архетипи всіх нормативно-ціннісних конструкцій, які визначають її правове поведінка. Римське право з позицій культурно-правової антропології трактується не як сукупність юридичних розпоряджень, а як система явищ правового регулювання, створених та гуманізованих римлянами.

Дізнаючись біполярність людського буття, як основоположний фундамент римської правової реальності, наголосимо, що неоднорідність і неоднозначність людського буття відбивається на всіх сферах життєдіяльності людства, у тому числі й права. Такий спосіб орієнтації в навколишньому середовищі певною мірою був перенесений людиною і в духовно-ідеальний світ, і світ міжіндивідуальних відносин. Основною опозиційною парою суспільного буття людини було і залишається протиставлення «добре» – «погано» у різних варіаціях.

Людині, незалежно від того, в яку історичну епоху вона живе, властивий принцип бінарної опозиції як фундаментальної структури людського розуму, яка переноситься людьми у зовнішній світ. Право є одним із способів орієнтації людини в навколишньому світі, як прояв її здатності до позначення навколишнього світу через бінарні поняття протилежності.

Римська правова реальність – є сукупність правових взаємозалежних елементів (у широкому розумінні), що утворює справжнє поле правової взаємодії. Тобто римська правова реальність є комплексом діючих предметних форм права та ідеально-духовних правових феноменів, характерних для римської культури, що передбачає тісний зв'язок римського права з мораллю, моральністю, релігією та «магією».

Особливу увагу звернемо на архітектоніку системи римського права як прояв правової дійсності. Основними архітектонічними елементами системи римського права були: а) божественне право (*fas*) та світське право (*ius*); б) публічне право (*ius publicum*) та приватне право (*ius privatum*); в) природне право (*ius naturale*); г) закон та звичай; д) писане право (*ius scriptum*) та неписане право (*ius non scriptum*).

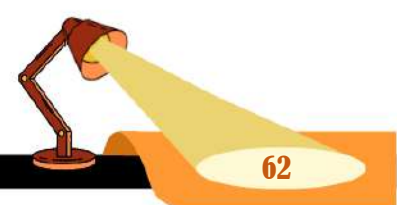
У римській культурі простежується тісний зв'язок між релігійними святами та існуючими правовими явищами. Зокрема, особливий інтерес викликає свято Сатурналій, яке мало безпосереднє відношення до боргового рабства.

Осмилюючи антитезу «свій» – «чужий», як базову конструкцію римського правового регулювання, деталізуємо увагу, що ця проблема є однією з ключових у філософії, соціології, психології, історії та культурології, але вона не знайшла належного осмислення у сфері філософсько-правових ідей. Основною бінарною опозицією будь-якого правового регулювання є протиставлення «свої» («ми») та «чужі». Антитеза «свій» – «чужий» – це насамперед проблема місця індивіда в навколишньому світі. Ця опозиція є культурологічною передумовою можливості будь-якого правового регулювання.

Римська правова дійсність може бути представлена у співіснуванні двох паралельних опозицій «свій» - «чужий»: у першому випадку йдеться про протиставлення індивідів свого світу та чужого світу, а в другому – розгортається буттєвість «свого» та «чужого» у площині реалізації норм чинного права.

Аналіз римської системи взаємовідносин з чужим світом свідчить про відносно відкритий характер римської культури, яка досить часто використовувала прийоми запозичення та імплементації надбань неримських культур, як у сфері матеріальної спадщини, так і в галузі взаємодіяння (римляни часто зверталися до чужинців у питаннях державного управління та написання законів).

З'ясовуючи «свободу» – «несвободу», як поляризацію соціально-правових позицій у Стародавньому Римі, проголосимо, що з Риму та її громадян поняття

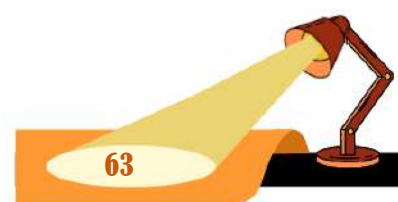

«свободи» і «несвободи» є необхідними елементами соціального ландшафту. Поняття свободи на римських просторах локалізується і працює у двох площинах: 1) спочатку в межах чинного права та має рельєфно-скульптурну фактуру; 2) пізніше – у сфері теоретичних інтерпретацій у формі роздумів та розумових моделей.

Поняття «вільний» та «раб» для давніх римлян є взаємовиключними, оскільки вони позначають граничні точки соціальної ієрархії з можливим їх визначенням як: «все» та «ніщо». Водночас римська правова дійсність приховувала потенційну можливість зміни статусу. Аналіз юридичних та неюридичних римських текстів свідчить про те, що для римської правосвідомості та суспільної свідомості загалом, аж до побутового рівня, неприйнятними були уявлення про людину, яка б не належала до однієї з груп – вільних або рабів, а тому дихотомічний поділ жителів Риму мав всеосяжне значення для соціального середовища

Розглядаючи тезу «вільний» – «раб» крізь призму художнього відображення (на прикладі комедій Плавта (лат. – Titus Maccius Plautus)) [12], зауважимо, що творчість Плавта в сучасній вітчизняній філософсько-правовій традиції ще не була предметом глибокого наукового інтересу, хоча зарубіжна та радянська гуманітаристика фрагментарно цікавилася як суто літературознавчими питаннями, так і аспектами відображення соціальної дійсності в комедіях відомого комедіографа. Творчість Плавта є одним із пізнавальних джерел у питаннях рабства у Римі III ст. до н.е., а також у питаннях відображення основних конститутивних форм правової дійсності Риму, оскільки історичний контекст життя Плавта – це час, коли в Рим ринули раби, роль яких у різних сферах життя суспільства стала досить значною. Тексти комедій Плавта дають змогу реконструювати всю картину опосередкованого рабства: а) колонат (лат. – colonus, coloni); б) пекулії (лат. - peculium); в) викуп раба на свободу. У комедіях Плавта у символічній формі представлені основні конститутивні форми правової дійсності Риму, зокрема ситуації дифузності між вільними та рабами. Сприймаючи «рівну нерівність» та її юридичне закріплення в римському праві, сформуємо постулат, що синтагматичність римської правової реальності простежується у горизонтальному поділі всіх мешканців римської держави, що має на увазі неоднорідність будь-якої з категорій. Кожна з ієрархічних спільнот мала свій власний внутрішній поділ членів на «повноправних» та «неповноправних».

Формальні учасники правової взаємодії в Римі за загальним правилом однаково визнані та захищені єдиною нормою права незалежно від їхніх фактичних якостей, за умови їх належності до римської громади: римське громадянство як особливий юридичний статус особистості було формальним визнанням за ними права користування всією сукупністю юридичних благ. Почасти ж римська формальна рівність відображала таку правову ситуацію, в

якій члени соціальної групи є формально рівними, наділені однаковою правоздатністю, але в дійсності вони не мають можливості здобути реальне право на конкретне благо: а) раб, відпущений на волю власником – римським громадянином, не міг скористатися всіма правами громадянина (існує ціла низка законних обмежень дієздатності для такої категорії людей, наприклад, заборона укладати законний римський шлюб); б) жінка — формально правоздатна, але не має права на низку соціально та юридично значущих дій; в) це повною мірою стосується також фізично та психічно нездорових людей. Римське право щодо формальної рівності та фактичної нерівності досить широко використовує явища природної, соціальної та культурної нерівності, надаючи їм формально вираженого характеру.

Аналізуючи колонат (пізньолатинське *colonatus*, від лат. *colonus* — землеробець), місце колона між вільними та рабами, визначимо, що традиційний для римлян соціальний поділ розроблявся за принципом «вільний» — «раб», проте соціальна практика пізньої античності призвела до виникнення явища, відмінного від обох цих станово-юридичних категорій. Реальні стратифікаційні схеми римського суспільства як фактичні соціальні практики значно відрізнялися від юридично закріплених норм і положень. Відоме протиставлення вільних і рабів, як правова аксіома, виявляється нікчемним (недостатнім) стосовно такої громадянської категорії, як колони. Наприкінці IV ст. н.е. в римському суспільстві досить чітко вирізнялися стани, найважливішими серед яких були: а) сенатори; б) куріали; в) плебеї; г) колони; д) раби. Представники перших чотирьох станів, зберігаючи єдиний цивільний статус – вільних римських громадян, мали не лише різне суспільне становище, але відрізнялися один від одного закріпленим за кожним станом обсягом прав. Незважаючи на те, що реалії життя вимагали свого юридичного оформлення, чинне право IV ст. н.е. ще продовжувало орієнтуватися на юридичні зразки II – III ст. н.е., коли градаційні процеси в римському суспільстві тільки намічалися. Серйозні соціальні трансформації, потреби конфігурацій у сфері виробництва вимагали привести у відповідність юридичні норми та публічні відносини. Результатом таких запитів стали знамениті імператорські кодифікації, в текстах яких ми вперше і натрапляємо на термін «колон».

Римський законодавець протягом кількох століть намагався визначитися з термінологією, яка адекватно відображала юридичний статус колони. Паралельно з цими дослідженнями велися спроби «вписати» колону в традиційну дихотомічну схему римського суспільства. Однією з причин виникнення колонату як специфічного правового інституту була аграризація римської дійсності, яка як соціальне явище сприяло формуванню у суспільній свідомості ідеї про професійне та соціальне розмежування. Оскільки за часів розвиненої, а особливо пізньої, імперії спостерігали небажання займатися певними ремеслами,

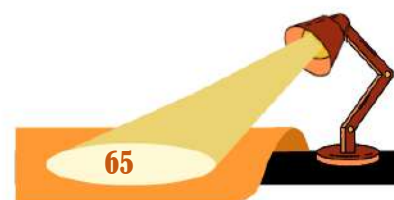
плинність сільськогосподарської робочої сили, то імператори змушені були зробити деякі професії спадковими. Саме до розряду таких обов'язково-спадкових видів трудової діяльності потрапило і «обробіток чужого земельного наділу на правах оренди». Водночас колонат став прямим наслідком занепаду міської культури, якою впродовж тривалого часу і була римська культура

Висновки. Таким чином, сучасний стан розвитку гуманітарного знання, філософсько-правового, зокрема, передбачає розширення проблемного поля дослідження: завдяки тій світоглядно-методологічній ситуації, в якій ми знаходимося, є можливість досліджувати класичні об'єкти з неklasичних методологічних позицій. Римське право, як один з таких класичних зразків, сьогодні вже не може трактуватися і вивчатися тільки як позитивне правове явище: воно у всій своїй повноті може бути представлене сукупністю свідомо-раціональних установок, всього світоглядно-установчого комплексу давніх правових явлень життя. Римське право, реконструйоване з автентичних: а) юридичних; б) історичних; в) літературних джерел, можна розглядати як те, що знаходиться в постійному розвитку. При цьому еволюцію римського права не можна назвати односпрямованою та однолінійною, оскільки воно включало в себе різноманітні елементи, різні рівні узагальнення, багато думок представників юридичних кіл. Римське право об'єднувалося в єдине ціле однакоvim світосприйняттям та специфічним правовим мисленням, а тому не було жорстко уніфікованою системою юридичних розпоряджень і не було хаотичним набором «казусів».

Римська правова дійсність розуміється, у сенсі, як буттєво-соціальна даність світу. З цієї точки зору римське право трактується як конкретна буттєва форма права, що представляє собою регулятивну систему соціуму в чітко визначених хронологічних межах і відповідно до панівної системи ідеалів та цінностей. Усвідомити це можна на рівні філософсько-правового осмислення специфіки римського права як особливого культурно-світоглядного комплексу, укоріненого у буденність римлян, з властивими йому константами правової дійсності, які специфічно відображені в римському праві.

Римське право, як феномен правової реальності, не існувало поза людиною, укоріненою в культурі: римське право було однією з форм опрeдметнення людської духовності, а тому римські правові явища: а) є невід'ємними складовими соціально-культурного буття людини; б) похідні від світоглядно-ідеологічного універсуму римської культури; в) конституйовані через людське уявлення у реальній життєвій практиці римського співтовариства.

Одним із способів дослідження змісту явищ римської правової реальності може бути такий напрямок філософсько-правових досліджень, як культурно-правова антропологія. Сьогодні спостерігається очевидний дефіцит філософсько-правової обробки проблем культурно-антропологічного контексту існування

права. Дослідження кожного конкретного культурно-антропологічного контексту існування права дозволить нам з'ясувати як особливості та специфіку системи правового регулювання, що відбулися в дійсності, так і виявити в них глибинні, онтологічні пласти, які забезпечують і дозволяють здійснювати таку регулятивну систему.

Римська правова реальність і сьогодні приховує у собі значну кількість

«білих плям»: поряд із «загальними» місцями римського правового життя, затертими до дірок у науковому світі, є недосліджені форми та явища («чорні дірки») римського права. Нетиповість цих явищ, з погляду позитивістського трактування феномена римського права, передусім, як цілісного світоглядно-ідеологічного комплексу, надовго прирікала їх на очікування своєї черги теоретичного осмислення. Одним із «нетипових», з позицій класичних підходів до дослідження феномена римської правової реальності, є її подання крізь призму бінарних опозицій у таких формах прояву як: а) римське право та релігія; б) система римського права; в) технологія римського права; г) комплекс римських правових знаків та символів.

Римське право як явище правової дійсності є носієм усіх специфічних ознак і рис тієї античної культури, породженням якої воно було. Оскільки все людське життя пов'язане з потребою орієнтації та структурування навколишнього середовища, то одним із способів «упорядкування» людського світу є здатність людини до її бінарно-опозиційного ділення.

Реконструкція «картини римського права» можлива через виявлення в ньому бінарних опозицій, які виконували функцію каркасу існування всього римського права. Ці «каркасні конструкції» за своєю природою були духовними явищами, а їх змістовне та світоглядне наповнення, значною мірою, залежало від менталітету квіритського співтовариства, для якого вони існували і породжувалися ним. У системі правового регулювання, у тому числі і в римському праві, виявлено бівалентність людського життя. Бінарно-опозиційні засади в римському праві представлені сукупністю взаємопов'язаних та взаємооблаштованих правових явищ, що утворюють своєрідні фрейми правового регулювання. Найбільш повно бінарно-опозиційний характер римського права проявляється через: а) органічне поєднання раціональних та нераціональних конститутивних засад; б) існування парадигматичної та синтагматичної шкал римської системи цінностей та їх втілення у правовій реальності; в) знакові системи, як вербальні, і невербальні.

Парадигматична та синтагматична ціннісні системи римського права представлені поняттями та явищами повсякденного правового життя: співіснуванням «своїх» та «чужих», вільних та рабів. Правовий статус будь-якої людини в Римі передбачав її визначення або як вільного, або раба. Проведений аналіз текстів римських юридичних та неюридичних пам'яток показує, що діаметрально

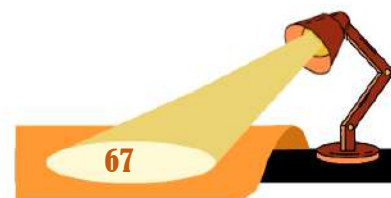

протилежні статуси вільного та раба, згідно з відомою дихотомічною формулою Гая (лат. – Gaius; II ст. н.е), не мали адекватного уявлення у повсякденному правовому житті. Підтвердження статусу окремої особи потребувало ситуативного та персонального доказу

Буття кожної людської спільноти (незалежно від ступеня зв'язків між індивідами) важко уявити без обґрунтування своєї несхожості на інших, підкріпленої різноманітними способами та формами чіткої демаркації «свого» та «чужого». Саме «інший» у розумінні «чужого» здебільшого і є точкою відліку для усвідомлення та знаходження рис і якостей, характерність яких необхідна індивіду для того, щоб віднести себе до «своїх». Простір «чужого» створює своєрідний «фрейм» римського повсякденного життя. «Своє» в римському праві формується на основі процедури відмінності зрозумілого, нормального, відомого на тлі решти світу. Процедура відзнаки свого в межах римського права можлива через використання такого прийому, як виняток: все, що не відповідає ознакам свого, має бути виключено зі сфери впорядкованого та звичного світу. У той самий час, «чужий» для римлянина – це завжди зло. Так, римляни з особливою увагою ставилися до здобутків чужих, неримських, культур. Надаючи чужим культурним здобуткам суто римську форму, квірити таким чином облаштували свій обжитий світ, збагачуючи його новими надбаннями, принесеними здебільшого за межі римської землі. У правовій сфері це проявляється в низці прикладів, зокрема; а) вплив грецької технології на створення позитивних законів; б) створення такої історичної форми правового регулювання, як право народів. Для римлян було характерне щире захоплення чужим і прагнення зробити з цього надбання своєї культури. Особливістю римської правової системи була її відкритість до зовнішніх запозичень та вміння творчого опрацювання чужого правового досвіду.

Стосовно римської правової дійсності, можемо говорити про конкретизацію загальнокультурологічної опозиції «свої» – «чужі» у поняттях «римський громадянин» – «негромадянин». «Свій» для римлянина – це, перш за все, член квіритської громади, що належить римському народу. Тобто «своїм» може бути лише той, хто має римське громадянство. З самого початку римське громадянство мало особистий характер – не територія проживання фіксує статус римського громадянина, а право: сукупність прав римського громадянства переміщується разом з ним за межі громади, за межі того колективу, де він проходив ценз. Примітно, що римський громадянин, перебуваючи в якійсь провінції, мав право вирішити правову суперечку або за нормами права народів, або вимагати перенести розгляд справи до Риму.

Римський соціальний світ відрізняється строкатістю і неоднорідністю з погляду його учасників (суб'єктів), що було проявом синтагматичної системи цінностей. Правова думка древніх римлян не знала серединного стану між

вільним і рабом. Але правильно встановлена юридична поляризація станів не збігалася з справжньою соціально-юридичною картиною римського суспільства. Ієрархічний правовий світ Стародавнього Риму вражає своєю багатовимірністю, має чіткі локальні кордони, вихід за які призводить до серйозних юридично-правових наслідків. Для римської культури характерне явище людей «серединного становища». Найбільш рельєфно це середовище представлене існуванням специфічного правового інституту – колонату.

Правову культуру будь-якого суспільства, у тому числі римську, можна описати за допомогою семіотичних прийомів, оскільки у своїй репрезентативності вона може бути представлена з позицій знакових систем. Для римського права характерним було використання евристичного потенціалу знаково-символічної сфери. Як цивільно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб та посадових осіб римляни використовували весь арсенал вербальних та невербальних явищ. Зокрема, на особливу увагу заслуговують такі невербальні засоби, як одяг та аксесуари, які мали потужний інформативний потенціал і були юридично значущими.

Одяг древніх римлян, будучи символом-знаком, внаслідок закладеного в нього наочного образу, містив інформацію про соціальний статус особистості та її юридичну значимість. Вона, як правовий символ, була одним із дієвих засобів ефективної правової комунікації та орієнтування щодо юридичного статусу особи: носіння того чи іншого одягу чи його елементів було привілеєм або окремої особи, або всього стану. Римський офіційний одяг довгий час мав своєрідне ритуальне значення, основними рисами якого були: а) комплексність; б) схильність до використання традиційних матеріалів; в) чітко визначена кольорова гама; г) специфічний декор та аксесуари.

Для римської правової дійсності значущим був тілесний компонент: тілесні практики у сфері дії римського права свідчать, що статеві приналежність, фізичне та духовне здоров'я особи надавали суттєвий вплив на її правовий статус та можливість юридичної реалізації.

Наприкінці зазначимо, що у статті: а) визначено витoki наукового підходу до вивчення римського права, здійснено теоретичну демаркацію між різними концептуальними моделями осмислення феномену римського права; б) виявлено теоретико-наукові джерела впливу на дослідження римського права як явища правової дійсності; в) обґрунтовано актуальність, доцільність та евристична цінність антропокультурного підходу до дослідження римської правової дійсності; г) охарактеризовано римське право як похідне явище від римської культури; д) розкрито особливості римської правової реальності через існування в ній двох ціннісних систем: 1) парадигматичною; 2) синтагматичною; е) встановлено, що римська правова парадигматична система цінностей набуває рельєфно-зримих форм, у таких явищах, як «свій» – «чужий», «свобода» –

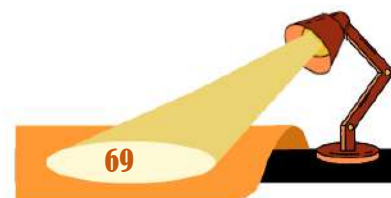
«несвобода»; ж) показано, що відповідно до синтагматичного аксіологічного ряду древніх римлян цілком виправданою була чітка соціально-правова стратифікація, а також реально мав місце феномен «людей середнього становища»; і) досліджено, як на рівні правового регулювання древніх римлян реалізуються «м'яка» та «жорстка» семіотичні системи. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наукові висновки, отримані в процесі дослідження, можуть використовуватися: а) у законотворчому процесі; б) у правореалізації – для підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення, студентської молоді, під час підготовки державних службовців; в) у навчальному процесі – при викладанні таких навчальних дисциплін як: а) римське право; б) історія держави та права; в) теорія держави та права; г) філософія права; д) соціологія права; е) культурологія; є) у науковій роботі – для подальших теоретичних розробок проблем римського права, світоглядно-методологічної парадигми громадянського суспільства, прав та свобод людини.

Література:

1. Покровський Й. О. Історія римського права / пер. з рос. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 324 с
2. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти) : монографія. Одеса : Юридична література, 1997. 230 с.
3. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Римське право : підручник. Одеса : Юридична література, 2012. 448 с.
4. Підопригора О. А. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. вузів і фак. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 440 с.
5. Каніва О. О. Римське приватне право : навч. посібник. Київ : Знання, 2010. 246 с.
6. Кістяківський Б. О. Вибране / упоряд. Л. П. Депенчук. Київ : Абрис, 1996. 512 с. (Серія «Мала українська енциклопедія»).
7. Юркевич П. Д. Філософія права ; Філософський щоденник / упоряд. та ред. С. Л. Йосипенко. Київ : Світовид, 1999. 752 с.
8. Баумейстер А. О. Вступ до правової філософії : монографія. Київ : ТОВ «Новий друк», 2014. 216 с.
9. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Римське приватне право : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 416 с.
10. Майданик Н. І. Римське право як підґрунтя сучасної цивілістики : зб. наук. пр. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2021. 215 с.
11. Циммерманн Р. Римське право та європейське приватне право : пер. з англ. / за ред. Є. Харитонova. Одеса : Юрид. література, 2010. 196 с.
12. Плавт Тит Макцій. Комедії / пер. з лат. Б. Тена. Київ : Дніпро, 1980. 340 с.

References:

1. Pokrovskiy, I. O. (2019). *Istoriia rym'skoho prava* [History of Roman Law]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. (In Ukrainian).
2. Kharytonov, Ye. O. (1997). *Retseptsiia rym'skoho pryvatnoho prava (teoretychni ta istoryko-pravovi aspekty)* [Reception of Roman Private Law (Theoretical and Historical-Legal Aspects)]. Odessa: Yurydychna literatura. (In Ukrainian).

3. Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (2012). *Rymske pravo* [Roman Law]. Odesa: Yurydychna literatura. (In Ukrainian).
4. Pidopryhora, O. A. (2001). *Rymske pryvatne pravo* [Roman Private Law]. Kyiv: In Yure. (In Ukrainian).
5. Kaniva, O. O. (2010). *Rymske pryvatne pravo* [Roman Private Law]. Kyiv: Znannia. (In Ukrainian).
6. Kistiakivskyi, B. O. (1996). *Vybrane* [Selected Works]. Kyiv: Abrys. (In Ukrainian).
7. Yurkevych, P. D. (1999). *Filosofia prava; Filosofskyi shchodennyk* [Philosophy of Law; Philosophical Diary]. Kyiv: Svitovyd. (In Ukrainian).
8. Baumeister, A. O. (2014). *Vstup do pravovoi filosofii* [Introduction to Legal Philosophy]. Kyiv: Novyi druk. (In Ukrainian).
9. Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (2019). *Rymske pryvatne pravo* [Roman Private Law]. Kyiv: Yurinkom Inter. (In Ukrainian).
10. Maidanyk, N. I. (2021). *Rymske pravo yak pidhruntia suchasnoi tsyvilistyky* [Roman Law as a Basis for Modern Civil Law]. Kyiv: KNU. (In Ukrainian).
11. Zimmermann, R. (2010). *Rymske pravo ta yevropeiske pryvatne pravo* [Roman Law and European Private Law]. Odesa: Yurydychna literatura. (In Ukrainian).
12. Plautus, T. M. (1980). *Komedii* [Comedies]. Kyiv: Dnipro. (In Ukrainian).

Дата першого надходження статті до видання: 05.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.03.2026

